Exodus Izraela z Egiptu do Ziemi Obiecanej na dawnych mapach, cz. I

40 LAT NA PUSTYNI

Wyjście z Egiptu to jedno z najważniejszych wydarzeń w historii Izraela. Mapy biblijne ilustrujące wędrówkę przez pustynię do Ziemi Obiecanej pozwalają prześledzić poszczególne etapy rozwoju kartografii biblijnej od XVI do XIX wieku.

ADAM LINSENBARTH

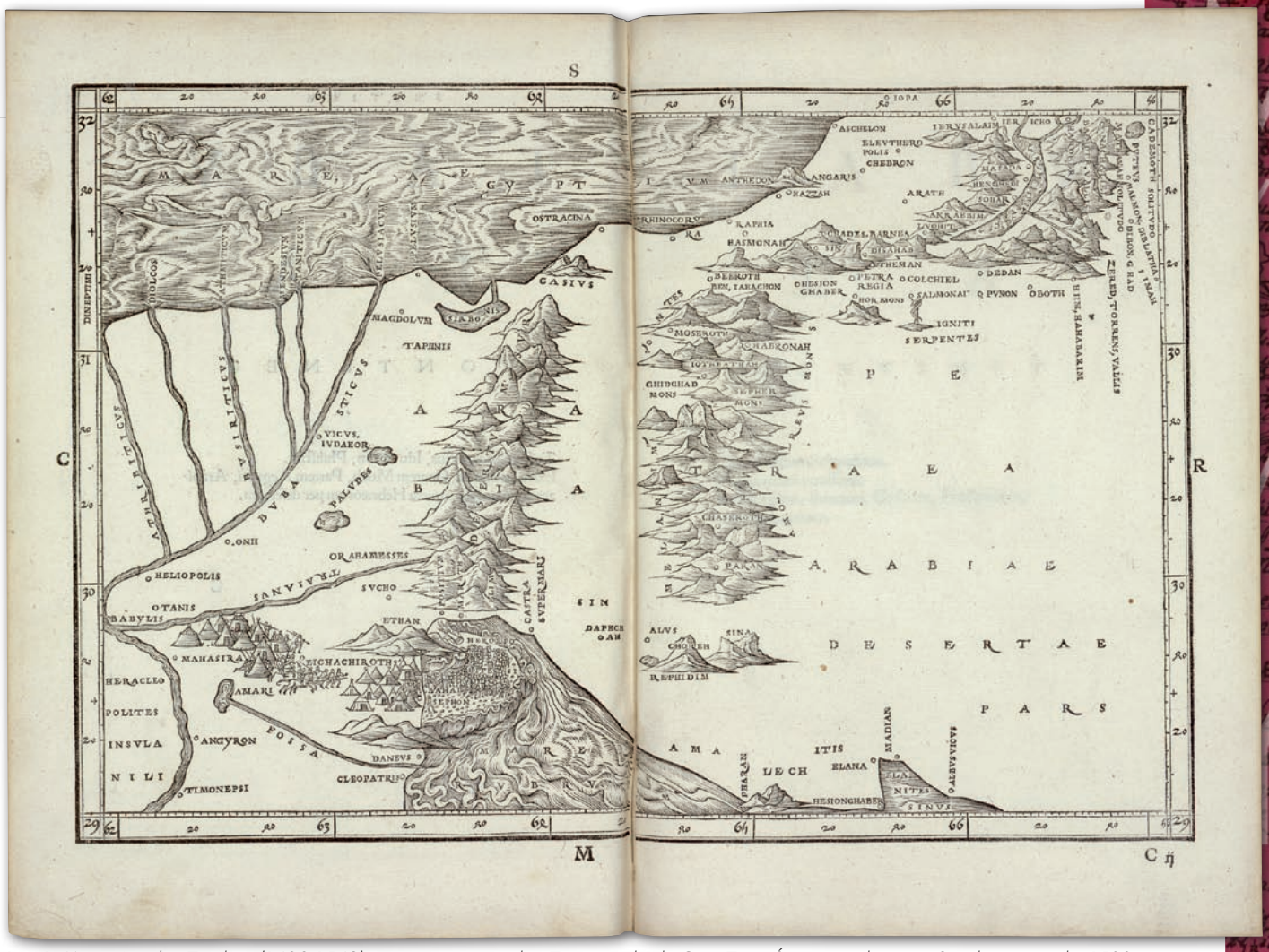
Początek tej historii opisuje Księga Rodzaju. Józef, jedenasty syn Jakuba, został sprzedany przez swoich braci Izmaelitom zdążającym karawaną do Egiptu (Rdz 37-48). Ci sprzedali go dalej Potifarowi, dowódcy straży faraona, który powierzył mu pieczę nad swoim majątkiem. W owym czasie dużą wagę przywiązywano do snów. Faraonowi przyśniło się siedem krów tłustych i siedem chudych. Tylko Józef potrafił wyjaśnić znaczenie tego snu, który miał symbolizować siedem lat obfitości, a następnie siedem lat głodu. Faraon zarządził gromadzenie zapasów w okresie obfitości, a Józefa mianował swoim zastępcą. W okresie głodu do Egiptu przybyli bracia Józefa ze swymi rodzinami i ojcem Jakubem. Faraon wydał zgodę na ich osiedlenie się w kraju Goszen na wschód od delty Nilu.

Data przybycia Józefa do Egiptu jest trudna do ustalenia, ponieważ Biblia nie podaje imienia ówczesnego faraona. Przyjmuje się najczęściej, że było to za panowania Hyksosów, gdy królowie semiccy podbili Egipt i ustanowili stolicę w Awaris położonym w delcie Nilu (1650-1550 przed Chr.). Pobyt Izraelitów w Egipcie trwał według Księgi Wyjścia czterysta trzydzieści lat (Wj 12,40), a według Księgi Rodzaju czterysta (Rdz 15,13). Z Księgi Wyjścia (Wj 1,7-14) dowiadujemy się, że Egipcjanie zmuszali synów Izraela do ciężkich prac. Faraon, dopiero doświadczony plagami, wyraził zgodę na opuszczenie Egiptu przez Izraelitów pod wodzą Mojżesza. Większość uczonych uważa, że wyjście z Egiptu miało miejsce na początku panowania faraona Ramzesa II, tj. około 1290 r. przed Chr. Ta data znajduje potwierdzenie na steli faraona Merneptaha (syna i następcy Ramzesa II), który panował w Egipcie przez 10 lat (1212-1202 przed Chr.). Na tej tablicy odnalezionej w roku 1896 przez archeologa Findersa Petriego opisane zostało zwycięstwo nad Libijczykami w piątym roku panowania Merneptaha. Wspomina się tam po raz pierwszy o Izraelu (którego nazwę zapisano sześcioma znakami hieroglificznymi), stąd stelę tę nazywa się też stelą Izraela. Potwierdzenie tej daty znajduje się w Księdze Wyjścia (Wj 1,11), zgodnie z którą Hebrajczycy byli zmuszani do pracy przy budowie miast Pitom i Ramses. Ta druga nazwa wiąże się z faraonem Ramzesem II, który panował w latach 1290-1224 przed Chr.

Według innej grupy badaczy wyjście z Egiptu nastąpiło znacznie wcześniej, bo za panowania Thotmesa II (ok. 1450 przed Chr.). Ta wersja znajduje z kolei potwier-

KOLEJNE ETAPY WYJŚCIA wg KSIĘGI LICZB (Lb 33) (PISOWNIA NAZW wg BIBLII TYSIĄCLECIA, WYD. V, 2003)

1. **Ramses** (Lb 33,3)
2. **Sukkot** (Lb 33,5)
3. **Etam** (Lb 33,6)
4. **Pi-Hachirot** Lb (33,7)
5. **Migdol** (Lb 33,7)
6. **Mara** (Lb 33,8)
7. **Elim** (Lb 33,9)
8. **Obóz nad Morzem Czerwonym** (Lb 33,10)
9. **Pustynia Sin** (Lb 33,11)
10. **Dofka** (Lb 33,12)
11. **Alusz** (Lb 33,13)
12. **Refidim** (Lb 33,14)
13. **Pustynia Synaj** (Lb 33,15)
14. **Kibrot-Hattaawa** (Lb 33,16)
15. **Chaserot** (Lb 33,17)
16. **Ritma** (Lb 33,18
17. **Rimmon-Peres** (Lb 33,19)
18. **Libna** (Lb 33,20)
19. **Rissa** (Lb 33,21)
20. **Kehelata** (Lb 33,22)
21. **Góra Szafer** (Lb 33,23)
22. **Charada** (Lb 33,24)
23. **Makelot** (Lb 33,25)
24. **Tachat** (Lb 33,26)
25. **Terach** (Lb 33,27)
26. **Mitka** (Lb 33,28)
27. **Chaszmona** (Lb33,29)
28. **Moserot** (Lb 33,30)
29. **Bene-Jaakan** (Lb 33,31)
30. **Chor-Haggidgad** (Lb 33,32)
31. **Jotbata** (Lb 33,33)
32. **Abrona** (Lb 33,34)
33. **Esjon-Geber** (Lb 33,35)
34. **Pustynia Sin**, czyli **Kadesz** (Lb 33,36)
35. **Góra Hor** (Lb 33,37)
36. **Salmona** (Lb 33,41)
37. **Punon** (Lb 33,42)
38. **Obot** (Lb 33,43)
39. **Ijje-Haabarim** (Lb 33,44)
40. **Dibon-Gad** (Lb 33,45)
41. **Almon-Diblataim** (Lb 33,46)
42. **Góry Abarim** (LB 33,47)
43. **Stepy Moabu** (Lb 33,48)

Rys. 1. Mapa Jacoba Zieglera (1480-1549) zamieszczona pod nr 7 w jego dziele Opis Ziemi Świętej wydanym w Strasburgu w roku 1532

dzenie w innej informacji zawartej w Biblii (1 Krl 6,1), a mianowicie, że budowa świątyni Salomona rozpoczęła się 480 lat po opuszczeniu Egiptu przez Izraelitów, tj. w czwartym roku panowania Salomona (972-932 przed Chr.). Stąd łatwo określić datę wyjścia na rok 1448 przed Chr.

Wydarzenia te można też powiązać z bardzo silnym wybuchem wulkanu na wyspie Thera (Santorini) na Morzu Egejskim, który miał miejsce ok. 1550 r. przed Chr. W roku 1970 podczas międzynarodowego kongresu poświęconego temu kataklizmowi postawiono tezę, że zniszczył on nie tylko cywilizację kreteńską, ale także spowodował duże zniszczenia w odległym o ponad 700 km Egipcie. Fale tsunami i chmury zabójczego pyłu dotarły do wybrzeży Egiptu, powodując ogromne spustoszenia i zmiany klimatyczne. To z kolei mogło być przyczyną wystąpienia dziesięciu plag egipskich opisanych w Księdze Wyjścia (Wj 7,14-29).

W czasie wędrówki do Ziemi Obiecanej, która trwała 40 lat, Izraelici rok spędzili pod górą Horeb, a 38 lat na pustyni w rejonie Kadesz-Barnea. Trasa została opisana w kilku księgach Biblii, a mianowicie w: Księdze Wyjścia, Księdze Kapłańskiej, Księdze Liczb oraz Księdze Powtórzonego Prawa. Żaden z tych opisów nie jest jednak kompletny i nie pozwala przedstawić jednoznacznie całej trasy. W Księdze Liczb (Lb 33) wymieniono kolejne 43 obozy Izraelitów, ale do dzisiaj wielu z nich nie udało się zidentyfikować. Pełna analiza położenia poszczególnych miejsc wymienionych na kartach Biblii wykracza poza ramy niniejszego artykułu, który ma pokazać kolejne etapy kartograficznej prezentacji trasy wędrówki. Celowe jednak wydaje się zwrócenie uwagi na kilka jej istotnych punktów.

Początek drogi należy zlokalizować w miejscowości Ramses (dzisiejsze Qantir, ok. 20 km na południe od Tanis). Na wszystkich dawnych mapach trasa prowadzi przez południowy kraniec półwyspu Synaj, a nie tzw. Drogą Filistynów wzdłuż Morza Śródziem-

WIATR OD MORZA PRZYNIÓSŁ PRZEPIÓRKI

Przepiórka jest małym ptakiem łownym z rodziny bażantów i charakteryzuje się szaro-brązowym upierzeniem w białe i czarne kreski. Rozmnaża się na terenie Europy i zachodniej Azji, a przed nadejściem zimy migruje do Afryki, przelatując nad Egiptem, Synajem oraz Palestyną. Nad morzem ptaki te przemieszczają się w dużych gromadach i często wyczerpane długim lotem spadają później na ziemię. Przepiórki są bardzo lekkie i mają słabe skrzydła. Ich lot jest uzależniony od wiatru, stąd w przypadku zmiany kierunku wiatru zmuszone są do lądowania. Po wylądowaniu są bardzo osłabione, stają się łatwym łupem i można je łapać rękami.

W starożytności mięso przepiórek uważane było za przysmak. W Egipcie zbierano ich duże ilości, które następnie peklowano. Na skutek tego ich populacja uległa znacznemu zmniejszeniu. W czasie exodusu Izraelitów z Egiptu przepiórki zapewniały im pożywienie. W Księdze Liczb (Lb 11,31-32) czytamy: „Podniósł się wiatr zesłany przez Pana i przyniósł od morza przepiórki, i zrzucił na obóz z obu jego stron na dzień drogi, i pokryły ziemię na dwa łokcie wysoko. Ludzie byli na nogach przez cały dzień, przez noc i następny dzień i zbierali przepiórki. Kto mało zebrał, przyniósł najmniej 10 chomerów [tj. 3930 lub 2300 litrów! – przyp. autora]. I rozłożyli je wokół obozu". W Księdze Wyjścia (Wj 16,11-13) czytamy: „I przemówił Pan do Mojżesza tymi słowami: »Słyszałem szemranie Izraelitów. Powiedz im tak: O zmierzchu będziecie jeść mięso, a rano nasycicie się chlebem. Poznacie wtedy, że Ja, Pan, jestem Waszym Bogiem«. Rzeczywiście wieczorem przyleciały przepiórki i pokryły obóz, a nazajutrz rano warstwa rosy leżała dookoła obozu".

Rys. 2. Mapa Ziemi Świętej opracowana przez Della Gatta i Giovaniego Francesco, wydana w Rzymie w roku 1557; poniżej fragmenty

nego. Wiele kontrowersji budzi miejsce przejścia przez Morze Czerwone i sama jego nazwa. Miejscowość Pi-Hachirot, stanowiąca kolejny obóz Izraelitów, znajdowała się w pobliżu Morza Sitowia (Reed Sea) – taka jest pierwotna nazwa hebrajska tego akwenu. Dopiero w greckiej wersji Biblii, tzw. Septuaginty, pojawił się termin Morze Czerwone. Chyba najważniejszym punktem w wędrówce Izraelitów do Ziemi Obiecanej jest Góra Mojżesza, zwana w opisach biblijnych górą Synaj lub górą Horeb (stąd autorzy niektórych dawnych map podają dwie oddzielne lokalizacje tej góry), która jest obecnie utożsamiana z górą Dżebel-Musa (2290 m).

Wyjście Izraelitów z Egiptu i ich 40-letnia wędrówka przez pustynię do Ziemi Obiecanej to temat, który został zilustrowany w licznych opracowaniach oficyn wydawniczych w wielu krajach europejskich. Mapy biblijne, których historia sięga VI wieku po Chr., przedstawiają różne etapy wydarzeń opisanych na kartach Pisma Świętego. Analiza map z poszczególnych okresów historycznych wykazała, że z jednej strony odzwierciedlają one zarówno rozwój nauk geograficznych, jak i technik oraz technologii kartograficznych, a drugiej – ilustrują metody przedstawiania wydarzeń biblijnych.

Miasto Ramses – początek wędrówki

Po przejściu przez Morze Czerwone

Zasięg terytorialny wędrówki Izraelitów rozciąga się między miejscowością Ramses w starożytnym Egipcie a Jerychem położonym na zachodnim brzegu Jordanu w pobliżu północnego krańca Morza Martwego.

Do najstarszych opracowań, pokazujących tylko fragment wyjścia z Egiptu, należy mapa (rys. 1) sporządzona przez Jacoba Zieglera (1480--1549) i zamieszczona pod nr. 7 w jego dziele *Opis Ziemi Świętej* wydanym w Strasburgu w roku 1532 przez Petrusa Opiliusa. Opracowanie o wymiarach 232 x 345 mm obejmuje obszar zawarty pomiędzy Deltą Nilu a północnym brzegiem Morza Martwego. Schematycznie pokazuje tylko pewne elementy przestrzeni geograficznej tego rejonu, i to z bardzo dużym zniekształceniem. Główne obiekty hydrograficzne to: Morze Śródziemne i Morze Egipskie, Morze Czerwone oraz Morze Martwe. Orografia terenu została ograniczona do ukazania dwóch pasm górskich na Synaju (zwanym w tamtym czasie Arabią) oraz dwóch pasm górskich po zachodniej i wschodniej stronie Morza Martwego. Na mapie pokazano jedy-

Mojżesz na górze Horeb

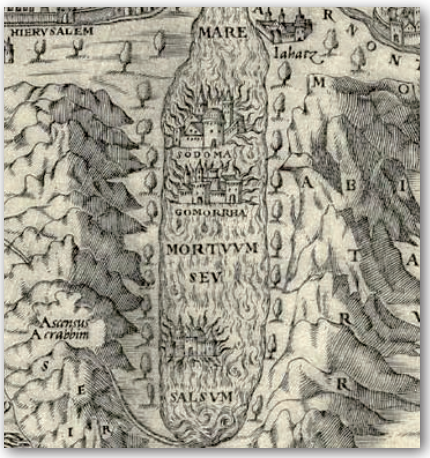
nie północny fragment Zatoki Akkaba z miejscowością Ejson Geber.

Mapa nie przedstawia całej trasy wędrówki, lecz jedynie jej początek, a miano-wicie obóz w Pi-Hachirot (Lb 33,7) obok Baal-Sefon, który był miejscem zbiórki Izraelitów przed przekroczeniem Morza Czerwonego. Obozowisko to zilustrowano za pomocą sygnatur kilku namiotów, natomiast po stronie zachodniej umieszczono obozowisko wojsk faraona i nacierające na Izraelitów oddziały. Niezmiernie sugestywnie pokazane jest przejście przez Morze Czerwone Izraelitów, których otacza półkolisty wał. Właściwie na tym się kończy przedstawienie exodusu, choć wiele związanych z dalszą wędrówką miejsc, które podano w Księdze Liczb, znalazło się w treści mapy, m.in. góra Synaj, góra Horeb, Refidim i góra Hor. Jeszcze jeden element został przedstawiony w sposób plastyczny, a mianowicie miedziany wąż, który miał chronić Izraelitów przed jadem węży, pokazany na mapie w pobliżu miejscowości Salmona.

Jerozolima z okolicznymi miejscowościami

Na początku drugiej połowy XVI wieku, dokładniej w roku 1557, ukazała się w Rzymie mapa przedstawiająca Ziemię Świętą opracowana przez Della Gatta i Giovaniego Francesco (rys. 2). Obejmowała ona obszar między Egiptem a Mezopotamią (383 x 457 mm), a autorzy skupili się na plastycznym przedstawieniu exodusu Izraelitów. Mapa charakteryzuje się bardzo staranną i estetyczną szatą graficzną. Na marginesie pokazano siatkę geograficzną odniesioną do południka zerowego Ferro, natomiast w części dolnej – dwie skale liniowe: w milach niemieckich i rzymskich. Rzeźbę terenu reprezentują: jedno pasmo górskie na Synaju oraz dwa pasma górskie po obu stronach Morza Martwego. Góry są przedstawione z zastosowaniem metody cieniowanych zboczy. Pokrycie terenu przedstawiają sygnatury drzew (tak jak na współczesnych mapach), a obszary pustynne zilustrowano za pomocą

Płonące Sodoma i Gomora

Miedziany wąż na palu

Stepy Moabu – koniec wędrówki

MANNA – NA PUSTYNI LEŻAŁO COŚ DROBNEGO NIBY SZRON

W Księdze Wyjścia znajduje się wiele informacji o mannie (Wj 16,4; 14-35), cudownym pokarmie, który Bóg zesłał Izraelitom w czasie ich czterdziestoletniej wędrówki z Egiptu do Ziemi Obiecanej. Na Pustyni Sin Pan obiecał Izraelitom: „Oto ześlę wam chleb z nieba, na kształt deszczu. I będzie wychodził lud, i każdego dnia będzie zbierał według potrzeby dziennej. Chcę ich także doświadczyć, czy pójdą za moimi rozkazami, czy też nie. Lecz w dniu szóstym zrobią zapas tego, co przyniosą, a będzie to podwójna ilość tego, co będą zbierać codziennie" (Wj 16,4-5). W dalszej części mamy informację, że zbierali codziennie po jednym omerze na osobę (Wj 16,16), a w szóstym dniu po dwa omery na każdego (Wj 16,22). Z kolejnego zapisu wynika, że „Gdy się warstwa rosy uniosła ku górze, wówczas na pustyni leżało coś drobnego, ziarnistego, niby szron na ziemi" (Wj 16,14). „Na widok tego Izraelici pytali się wzajemnie: »Co to jest?« – gdyż nie wiedzieli, co to było" (Wj 16,15). Po hebrajsku *co to jest* brzmi *man-hu*, co jest ludową etymologią wyrazu manna. Dalej w Wj 16,31 znajduje się opis tego pokarmu: „Była ona biała jak ziarno kolendry i miała smak placka z miodem".
Izraelici jedli mannę przez czterdzieści lat, aż przybyli do granic Ziemi Obiecanej. Zgodnie z poleceniem, które Mojżesz otrzymał od Pana, napełniono specjalne naczynie jednym omerem manny, aby przechowywać ją dla wszystkich pokoleń.
W czasach starożytnych mannę identyfikowano ze słodką substancją o kulistym kształcie wydzielaną wczesnym latem przez krzew tamaryszku. Obecnie sugeruje się, że mannę wytwarzają dwa rodzaje czerwców, żywiących się sokiem tamaryszku. Według jednej z hipotez manną może być porost o nazwie kruszwica jadalna, który występuje na arabskich pustyniach. Z kolei inna hipoteza głosi, że mannę wytwarza jesion mannowy dzięki cykladzie mannowej. Być może Izraelici w czasie swej wędrówki przez pustynię żywili się różnymi gatunkami manny.

Rys. 3. Mapa opracowana przez Richarda Harrisona i zamieszczona w Biblii wydanej przez niego w 1562 roku w Londynie

symboli wydm barchanowych. Elementy hydrografii to zarys linii brzegowej Morza Śródziemnego, północny fragment Morza Czerwonego i północny fragment Zatoki Akkaba, zwanej wówczas Zatoką Eliacką, oraz Morze Martwe. Niezmiernie precyzyjne makiety miast, m.in. Jerozolimy, Jerycha, Betlejem, Hebronu oraz Gazy i Aszkelonu, pozwalają przypuszczać, że autor znał je z autopsji.

Uwagę przykuwa bardzo wyraźnie przedstawiona trasa wędrówki Izraelitów z początkiem w mieście Ramses. Szerokie pasmo ilustruje oddziały i miejsca ich obozowisk, ponumerowane w kolejności podanej w Księdze Liczb (Lb 33,1-44). Widać miejsce zbiórki Izraelitów w Pi-Hachirot na zachodnim brzegu Morza Czerwonego oraz nadciągające z różnych stron wojska faraona. Na wschodnim brzegu oddziały Izraelitów po przekroczeniu Morza Czerwonego podążają pod przewodnictwem Mojżesza ku Ziemi Obiecanej. Pierwszy odcinek wędrówki na Synaju, pomiędzy miejscowościami Mara a Ritma, został pokazany po zachodniej stronie pasma górskiego. Po tej samej stronie, na wysokości Refidim, przedstawiono górę Synaj oraz górę Horeb z Mojżeszem zawierającym przymierze z Bogiem. Przy obozowisku na pustyni Sin widać nadlatujące przepiórki (Wj 16,13). Od Rytmy zlokalizowanej w pobliżu Kadesz-Barnea trasa wędrówki prowadzi na południe do północnego krańca zatoki Eliackiej. Z Ejson Geber wiedzie dalej w kierunku północno-wschodnim poprzez pustynię Sin i górę Hor, na której zmarł Aaron. W pobliżu obozowiska Salomona autor mapy umieścił miedzianego węża na palu. Trasa przemarszu kończy się na Stepach Moabu, po wschodniej stronie Jordanu na wysokości Jerycha. Rzekę Arnon zlokalizowano przy północnym krańcu Morza Martwego, a nie w jego części środkowej. Na Morzu Martwym umieszczono dwa miasta biblijne Sodomę i Gomorę w otoczeniu płomieni. Na jeszcze jeden szczegół warto zwrócić uwagę, a mianowicie na szlak karawan wiodący ze wschodu. Pokazano na nim sylwetki ludzi wędrujących do Egiptu. Można przypuszczać, że ma to symbolizować trasę kupców, którzy uprowadzili Józefa, a później jego braci udających się do Egiptu w poszukiwaniu żywności. Pewne novum w stosunku do map z tego okresu stanowi otoczona piękną winietą tabela, w której podano alfabetyczny wykaz 75 ważniejszych miejsc biblijnych.

Kolejna mapa z drugiej połowy XVI wieku (rys. 3) została opracowana przez Richarda Harrisona i zamieszczona w Biblii wydanej przez niego w 1562 roku w Londynie. Rysunek (154 x 210 mm) opierał się na mapie z Biblii Genewskiej z roku 1560. Nazwa opracowania odnosi się do trasy exodusu zgodnej z opisem w Księdze Liczb (Lb 33). Jest to niezmiernie prymitywna mapa pokazująca bardzo zgeneralizowany obraz przestrzeni geograficznej pomiędzy Deltą Nilu a stepami Moabu. Tylko fragmentarycznie zaznaczono łańcuchy górskie. Kształt Morza Martwego zupełnie odbiega od rzeczywistości.

Autor mapy skupił się na tematyce biblijnej związanej z exodusem. Bardzo wyraźnie pokazana została trasa wędrówki Izraelitów wyznaczona miejscami obozowisk. Nie podano jednak ich nazw, ale jedynie kolejne numery. Poza tym przebieg trasy zupełnie odbiega od wcześniej prezentowanych i nie ma pokrycia w opisach biblijnych. Kilka rysunków zamieszczonych na tej mapie ilustruje ważniejsze wydarzenia z wędrówki do Ziemi Obiecanej. Obok przejścia przez Morze Czerwone i walki Izraelitów z Amelikami w pobliżu miejscowości Refidim pokazano górę Horeb i górę Synaj, a także Mojżesza wstępującego na szczyt góry Synaj. Na wschód od góry Horeb umieszczono rysunek złotego cielca, któremu cześć oddawali zbuntowani Izraelici. Na wysokości tych dwóch gór zaznaczono obozowisko Izraelitów, ziemię pokrytą manną i nadlatujące przepiórki. Ostatni z rysunków przedstawia Izraelitów wpatrzonych w miedzianego węża umieszczonego na palu.

Cdn.

ADAM LINSENBARTH, IGiK

Autor wyraża podziękowanie The Jewish National and University Library (David and Fela Shapell Family Digitalization Project, Eran Laor Cartographic Collection, the Hebrew University of Jerusalem) za udostępnienie oraz wyrażenie zgody na publikację map w niniejszym artykule.